

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Rak
„Współczesny dyskurs odnowy religijnej z perspektywy propozycji
Muhammada Asada”

W historii badań arabistycznych jest wiele postaci, których działalność była niezwykle znacząca dla kultury muzułmańskiej, jednak nie zwróciły one jeszcze dostatecznej uwagi naukowców, a przynajmniej nie doczekały się pełnego, całościowego opracowania. Jedną z takich osób jest Leopold Weiss, z pochodzenia Żyd, który żył w pierwszej połowie XX wieku i nawróciwszy się na islam przybrał miano Muhammad Asad. Ta osoba żyjąca na zbiegu kultur, konwertyta na islam obracający się w wysokich kręgach muzułmańskich, miał wywrzeć spory wpływ na życie polityczne i intelektualne w swojej przybranej muzułmańskiej ojczyźnie duchowej. Mgr Rak poświęciła jego osobie i ideom rozprawę doktorską, słusznie zwracając uwagę, że ten urodzony we Lwowie człowiek powinien budzić większe zainteresowanie także w kręgu znawców kultury polskiej. Jednocześnie Asadem interesuje się świat muzułmański, należy tutaj jednak pamiętać, że jako konwertyta na islam, który przeszedł głębokie duchowe nawrócenie, może być traktowany nieobiektywnie ze względów propagandowych i ideologicznych.

Cel pracy, który doktorantka wyjaśnia na s. 7 w bardzo zawiłym zdaniu, o ile dobrze zrozumiałam, polega w mniejszym stopniu na badaniu biografii Asada, ile raczej na przedstawieniu jego koncepcji odnowy religijnej oraz przeanalizowaniu, jaki faktycznie wpływ miała ta wizja na muzułmanów, społeczeństwo oraz państwo. Cel ten doktorantka realizuje w pięciu rozdziałach, wraz ze wstępem, opisaniem stanu badań oraz podsumowaniem i bibliografią. We Wstępie doktorantka najpierw wprowadza czytelnika w tematykę pracy, następnie przechodzi do problemu odnowy myśli religijnej. Ten fragment jest chaotyczny, gdyż doktorantka pisze na zmianę o Muhammadzie Asadzie oraz Muhammadzie Imarze, niezbyt jasno klaruje się też cel tej prezentacji, zwłaszcza że w dalszej części Autorka wyjaśnia budowę i metodologię użytą w pracy. Jak zwykle w tego typu pracach konieczne

było zestawienie kilku metod, Autorka zdecydowała się, moim zdaniem słusznie, na analizę hermeneutyczną, badania filologiczne oraz metody porównawcze. W rozdziale poświęconym stanowi badań mgr Rak starannie i dokładnie omawia prace wydane na temat Asada, zarówno w świecie muzułmańskim, jak i zagranicą.

Rozdział I dysertacji dotyczy koncepcji ruchów odnowy religijnej i słusznie został umieszczony w tym miejscu, gdyż stanowi logiczne wprowadzenie do analizy twórczości Asada. Na s. 23 doktorantka wspomina, że idee ożywienia religijnego opisywał już Al-Ghazali. Myślę, że warto tutaj zaznaczyć, że koncepcja odnowy przedstawiona przez Abu Hamida w jego opus magnum *Ihja ulum ad-din*, jak i na przykład w *Munkiz min ad-dalal*, jest jednak bardzo specyficzna, gdyż myśliciel jednoznacznie sugeruje, że droga do odnowy religii prowadzi przez drogę suficką. W dalszym ciągu rozdziału doktorantka przedstawia podstawowe pojęcia i rozumienie odnowy religijnej w islamie, koncentrując się także na kwestiach terminologicznych i omawiając interpretację terminów takich jak *usulijja*, *tadždid*, *turas* itp. w rozumieniu współczesnych muzułmańskich teoretyków, takich jak Muhammad Imara, Morteza Motahhari czy Muhammad Szahrur. Zasadnie też omawia ruchy zwane pod uproszczoną nazwą muzułmańskiego protestantyzmu, które dążą do nadania Koranowi nowej roli w życiu wiernych. Autorka ogólnie, lecz w sposób wystarczający jak na potrzeby pracy, przedstawia idee tych myślicieli, którzy próbowali się doszukać w odnowieniu islamu analogii do protestantyzmu. Poświęca również miejsce kwestiom terminologicznym. Następnie doktorantka charakteryzuje nurty odnowy z perspektywy historycznej, zwracając uwagę, że w XVIII i XIX wieku powstały dwa zupełnie odmienne nurty, które dały początek wielu późniejszym trendom: pierwszy to purytański nurt nawołujący do powrotu do czystego islamu, zaś drugi to szeroko rozumiany nurt modernistyczny. Mgr Rak omawia poglądy najważniejszych przedstawicieli modernizmu: jak Dżamal ad-Din al-Afghani oraz Muhammad Abduh, zwracając uwagę na rolę islamu i religijności w ich modernistycznych koncepcjach. Nie odrzucając nowoczesności ci teoretycy traktowali islam jako podstawę życia społecznego i politycznego skutecznie pokazując drogę dla reformy zaproponowanej przez Muhammada Asada.

Jednak lektura tego podrozdziału nie należy do łatwych, gdyż doktorantka prowadzi narrację przeskakując z nurtu na nurt, jednego myśliciela na drugiego. Sprawia to, że czytelnik mniej zorientowany w zawiłościach nurtów muzułmańskich może się w tym łatwo zagubić. Ponadto ich omówienie w jednym ciągu narracyjnym sprawia wrażenie chaosu, ginie główna myśl, nie widać wyraźnie, jak te nurty się rozwijały i oddziaływały na siebie

wzajemnie. Postacie ważnych myślicieli, jak Ibn Tajmijja lub Muhammad Raszid Rida, pojawiają się w różnych miejscach i kontekstach. Zdecydowanie w tym ważnym podrozdziale zabrakło klarowności i jasnego poprowadzenia myśli. Ostatni podrozdział Autorka poświęciła dyskursowi odnowy myśli politycznej oraz roli literatury w dyskusji. Również w tym przypadku nie specjalizujący się w tej problematyce czytelnik może poczuć się zagubiony, gdyż brak wyraźnego stwierdzenia, w jaki stopniu trzy wymienione przez Autorkę (za N. Lahoud) nurty odnowy różnicują się lub łączą z wcześniej omawianymi. Nie mam wątpliwości, że zadanie jasnego przedstawienia tych nawzajem przenikających się na różnych płaszczyznach nurtów i tendencji jest bardzo trudne, niemniej, sugerowałabym, aby przy ewentualnym wydaniu książkowym pomyśleć o przeredagowaniu tego rozdziału.

Rozdział II został poświęcony omówieniu postaci głównego bohatera dysertacji: Muhammada Asada. Autorka koncentruje się na najważniejszych etapach w życiu Asada: jego okresie reporterskich podróży po Bliskim Wschodzie, działalności w Arabii Saudyjskiej oraz zażyłości z królem Ibn Sa'udem, zaangażowaniu w tworzenie państwa Pakistan, w końcu na ostatnim etapie, jakim było przetłumaczenie i napisanie komentarza do Koranu. Rozdział jest napisany dobrze i przejrzysto. Autorka przedstawia najważniejsze dane biograficzne, wskazując jednocześnie na te momenty we wcześniejszym okresie życia tego polskiego Żyda, które w rezultacie doprowadziły do zaskakującej konwersji na islam. Przyczyniły się do tego niewątpliwie podróże po Bliskim Wschodzie, które odbywał jako reporter gazet zachodnich, a także fascynacja charakterem Arabów i ich kulturą, które sprawiły, że zapragnął utożsamić się z ich życiem i religijnością. Autorka odwołuje się w tym rozdziale do świadectw samego Asada, ale jednocześnie do teoretycznej literatury dotyczącej konwersji, którą tłumaczy procesy zachodzące w świadomości Asada. Szczególnie interesującym problemem w tym kontekście był stosunek Asada do Żydów i syjonizmu, gdyż podróżował on po Bliskim Wschodzie w okresie dyskusji na temat powstania państwa Izrael, w połączeniu z faktem, że wywodził się z pobożnej żydowskiej rodziny i miał zostać rabinem. Mgr Rak opisuje duchową przemianę Asada, który zniechęcony syjonizmem, a przyciągnięty ideami islamu, przeszedł głęboki duchowy kryzys zakończony konwersją na islam i opisany w książce *The Road to Mecca*. Ten opis również doktorantka podbudowuje odwołaniami do teoretycznej literatury dotyczącej konwersji, co pomaga zrozumieć motywację Asada. Kolejne fragmenty opisują działalność Asada po konwersji oraz jego zaangażowanie w życie polityczne Arabii Saudyjskiej oraz odbytą po opuszczeniu Arabii podróż do Lahore i spotkanie w 1934 roku z Muhammadem Iqballem, wybitnym muzułmańskim intelektualistą. Kolejny etap w jego życiu to okres żywej twórczości zaangażowanej, która wywarła wpływ na późniejsze pokolenia, a

także zaangażowanie w powstanie Pakistanu. Doktorantka logicznie wyjaśnia też powody niechęci muzułmanów do tłumaczenia i komentowania Koranu przez Asada, związane głównie z jego pochodzeniem.

Za interesującą analizę uważam rozdział III, zatytułowany „Muzułmanie na rozdrożu”, a zaplanowany jako wprowadzenie do koncepcji samego Asada. Z pewnością bez tego szczegółowego, poruszającego wiele kwestii rozdziału zrozumienie myśli Asada byłoby trudniejsze. Autorka wybrała porządek omawiania problemów świata muzułmańskiego prezentowany przez samego Asada. Muhammad Asad jako kolejny z reformatorów świata muzułmańskiego, postrzegając reformę poprzez pewnego rodzaju „odnowienie” zasad religii, a więc w ramach islamu i jego zasad. Rozdział ten składa się z kilku podrozdziałów, w których mgr Rak omawia stan gminy muzułmańskiej, czyli refleksje nad przyczynami upadku cywilizacji, przedstawioną przez Asada krytykę cywilizacji zachodniej; ideę harmonii w islamie rozumianą jako jeden z paradygmatów religii; miejsce islamu w społeczeństwie muzułmańskim; upadek społeczeństw muzułmańskich; cywilizację rzeczy jako krytykę materializmu; problem naśladownictwa i jurysprudencji; kwestię edukacji i propozycje reformy. Rozdział jest napisany erudycyjnie, pokazuje bardzo dobrą orientację doktorantki w myśli społeczno-politycznej islamu. Autorka odwołuje się zarówno do obszernej literatury źródłowej w języku arabskim, jak i opracowań oraz literatury zachodniej. Jest to istotne, gdyż problem został przedstawiony wielowątkowo, z różnych punktów widzenia, pojawiają się odwołania do koncepcji ważnych muzułmańskich intelektualistów, jak Chajr ad-Din, Muhammad Szahrur, Bin Nabi itd. Recenzentkę niepokoi jedynie „gęstość informacyjna”, która sprawia, że momentami podobnie jak w rozdziale I, w natłoku informacji ginie główna myśl.

Rozdział IV dotyczy przedstawionej przez samego Asada koncepcji państwa muzułmańskiego. Wychodząc od krytyki stanu społeczeństw zachodnich, Asad zaproponował koncepcję państwa opartego na nauczaniu Koranu, kierując się hasłem popularnym wśród współczesnych fundamentalistów: *islam huwa al-hall*, czyli islam jest rozwiązaniem. Okazało się to bardzo ważne, gdyż zostało po części wcielone w praktykę, przyczyniając się do powstania Pakistanu. Darząc sentymentem początkowy okres islamu, myśliciel zaproponował, aby zasady polityczne i społeczne wyłożone w Koranie wpleść w konstytucję narodową i oprzeć na nich funkcjonowanie państwa i społeczeństwa. Doktorantka omawia podstawowe założenia stworzonej przez Asada teorii państwa, włączając w dyskurs odniesienia do Ben Nabiego. Doktorantka omawia podejście myśliciela do terminu demokracja oraz przełożenie tego na islam i słusznie podkreśla silne eksponowanie przez

niego wartości etycznych religii oraz niemożność dosłownego zastosowania części wskazówek koranicznych we współczesnej praktyce, co dopuszcza możliwość stosowania *idztihadu*. Jednak nie jest to dla intelektualisty wadą, lecz wartością, gdyż zmusza religię do ciągłego rozwoju i postępu. Następnie wyjaśniono cele i funkcje państwa islamu, organizację rządu, charakter władzy legislacyjnej i wykonawczej. Mgr Rak omawia również kluczową rolę szariatu w koncepcji Asada, a także funkcjonowanie obywateli w ramach tego państwa. Ta bardzo jasna wizja teoretyczna spotkała się jednak z krytyką, co doktorantka omawia w 8 podrozdziale, w ten sposób dając czytelnikowi pełen obraz funkcjonowania koncepcji państwa pióra Asada. Wyjaśnia krytykę koncepcji ojca, jaka wyłożył jego syn, Talal Asad, atakujący wiele podstawowych założeń Muhammada, powołuje się również na opinie innych muzułmańskich krytyków Asada, często piszących jednak z perspektywy czasowej, która ułatwiła możliwość oceny z retrospektywy.

Ostatni rozdział dotyczy najbardziej krytykowanego fragmentu twórczości Asada, czyli jego interpretacji Koranu. We wprowadzeniu do niego doktorantka przytacza poglądy na interpretacje Koranu kilku współczesnych myślicieli muzułmańskich. Następnie Autorka omawia dokonane przez Asada tłumaczenie Koranu, podkreślając, dlaczego zdaniem Asada Koran niekiedy nie był rozumiany przez zachodnich odbiorców. Uznawał on, że dotychczasowe tłumaczenia nie odwoływały się do głębi i uniwersalizmu przesłania koranicznego, okazując się tym samym zbyt hermetyczne dla zachodniego odbiorcy. Autorka wyjaśnia charakter tłumaczenia intelektualisty, wskazując na kwestie sporne oraz porównując z innymi tłumaczeniami. Pracę kończy podsumowanie oraz bibliografia.

Praca niewątpliwie jest solidnym opracowaniem naukowym, unikalnym na polskim rynku, wprowadza w myśl odnowy islamu. Jest oparta na bogatym materiale źródłowym oraz licznych opracowaniach. Autorka posiada doskonałą orientację w myśli polityczno-społecznej, nie tylko muzułmańskiej, pracę przygotowała solidnie. Jednak uwagę moją zwraca kilka kwestii. Po pierwsze, jest to nieadekwatność tytułu do treści pracy. Z tytułu wynika, że Autorka skoncentruje się wokół Asada, tymczasem w natłoku innych informacji niekiedy miałam wrażenie, że bardziej właściwe byłoby zaznaczenie w tytule pracy, że myśl Asada jest prezentowana na szerszym tle nurtów muzułmańskiej odnowy religijnej. Jak już wspominałam wyżej, praca jest miejscami chaotyczna, w natłoku informacji ginie główna myśl, i nawet zorientowany czytelnik traci orientację, na czym właściwie w danym momencie Autorka się koncentruje, co opisuje. Szeroka warstwa komparatystyczna jest niewątpliwie zaletą dysertacji, ale w takim ujęciu, przy stosowanej przez Autorkę metodzie opisu, sprawia wrażenie nieładu. Część informacji, np. odwołania do zachodniej literatury metodologicznej,

lepiej byłoby przenieść do przypisów, w ten sposób nie zakłócałyby one głównego wyводу. Ponadto poza wyjątkami, jak Ben Nabi, Autorka nie odnosi myśli prezentowanych przez siebie teoretyków do myśli Asada, stąd pojawiające się niekiedy wrażenie lektury dwóch prac w jednym. Ostatnia uwaga redakcyjna: pojawiają się błędy stylistyczne i interpunkcyjne.

Mimo powyższych uwag krytycznych pracę oceniam wysoko, uważam ją za ważny wkład w polskie badania nad islamem i z całym przekonaniem stwierdzam, że spełnia ona wymogi Ustawy. Proszę zatem Radę Naukową Wydziału Filologicznego UJ o dopuszczenie mgr Karoliny Rak do dalszych procedur postępowania doktorskiego.

Stolarkowa
Pachniak